

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Na tropie związków frazeologicznych o proveniencji mitologicznej w szkolnych słownikach frazeologicznych

Author: Emilia Czarnota

Citation style: Czarnota Emilia . (2018). Na tropie związków frazeologicznych o proveniencji mitologicznej w szkolnych słownikach frazeologicznych. W: K. Jędrych, D. Krzyżyk, M. Ochwat, M. Wójcik-Dudek (red.), "Przestrzenie spotkania : tom dedykowany Profesor Ewie Jaskólowej w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej" (S. 425-444). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Emilia Czarnota

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Na tropie związków frazeologicznych o proveniencji mitologicznej w szkolnych słownikach frazeologicznych

W artykule zgromadzono zasób frazeologizmów o proveniencji mitologicznej wyekscerpowanych ze współczesnych szkolnych słowników frazeologicznych, przeznaczonych zwłaszcza dla uczniów trzeciego i czwartego etapu edukacyjnego. Artykuł został tak skonstruowany, by stanowić swoistą instrukcję, dotyczącą frazeologizmów mitologicznych i ich miejsca w makrostrukturze poszczególnych słowników szkolnych.

Mitologizm w publikacjach językoznawczych jest terminem, który doznał się naukowych definicji całkiem niedawno. Warto przytoczyć dwie definicje współczesnych badaczek.

Danuta Krzyżyk w swoim artykule wskazuje na nieobecność terminu *mitologizm* we współczesnych słownikach, jak również na brak jego definicji w opracowaniach językoznawczych. Badaczka proponuje, by definiować ten termin analogicznie do *biblizmu*:

[...] mitologizmy to wyrazy oraz związki wyrazowe zaczerpnięte z mitologii greckiej, rzymskiej lub innych narodów (mają związek historyczny i znaczeniowy z różnymi mitami), używane bądź to w języku literackim, bądź to w języku potocznym w znaczeniu przenośnym¹.

¹ D. KRZYŻYK: *Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym piętą Achillea gimnazjalistów? Wyniki badań*. W: *Odmiany polszczyzny w szkole (teoria i praktyka)*. Red. H. SYNOWIEC przy współudziale M. KUBAREK. Katowice 2013, s. 170. Por. także: „[...] mitologizmy to wyrazy i zwroty będące nawiązaniem do mitologicznych postaci (część) lub sytuacji (rzadziej), używane w znaczeniu przenośnym zarówno w języku potocznym, jak i w języku literackim”. D. KRZYŻYK: *Biblizmy i mitologizmy we współczesnej polszczyźnie – teoria i dydaktyka*. „Język Polski w Liceum” 2008/2009, nr 3, s. 45.

Z kolei Magdalena Puda-Blokesz sugeruje, aby w ujęciu językoznawczym definiować *mitologizm* jako

utrwaloną i odtwarzalną jednostkę danego języka o dającym się ustalić pochodzeniu od nazw własnych, od realiów i od zdarzeń motywowanych treściami mitologicznymi, reprezentującą dowolną postać formalną (wyraz, połączenie wyrazowe) oraz dowolny status semantyczny².

Ta sama autorka w publikacji późniejszej przedstawia także zmodyfikowaną definicję:

[...] mitologizmem można nazwać utrwaloną i odtwarzalną jednostkę danego języka o dającym się ustalić pochodzeniu od nazw własnych, od realiów i od zdarzeń motywowanych treściami mitologicznymi, reprezentowaną przez wyraz lub połączenie wyrazowe i reprezentującą utrwalone w danym języku znaczenie³.

Magdalena Puda-Blokesz definiuje także *mitologizmy frazeologiczne* jako

utrwalone i odtwarzalne jednostki danego języka o dającym się ustalić pochodzeniu od nazw własnych, od realiów i od zdarzeń motywowanych treściami mitologicznymi, złożone z minimum dwóch wyrazów (wielowyrazowe), mające znaczenie przenośne i spełniające kryteria tradycyjnie rozumianej frazeologiczności⁴.

Do tej definicji odwoływałam się, gromadząc materiał do niniejszego artykułu. Jak zauważa M. Puda-Blokesz,

„*mitologizmy frazeologiczne (frazeologizmy mitologiczne)* należą do grupy mitologizmów (termin znacznie szerszy zakresowo) i do grupy frazeologizmów (czyli spetryfikowanych związków wyrazowych spełniających pewne kryteria, przede wszystkim: stałości składu, od-

² Zob. M. PUDA-BLOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w wybranych źródłach leksykograficznych*. „Język Polski” 2008, nr 4–5, s. 330.

³ Zob. M. PUDA-BLOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI wieku)*. Kraków 2014, s. 54.

⁴ M. PUDA-BLOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne (nieobecne) we współczesnych opracowaniach frazeologicznych i paremiologicznych*. W: „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” VI. Red. S. KOZIARA, E. MĘŁYNARCZYK, B. SKOWRONEK. Kraków 2011, s. 254. Danuta Krzyżyk wśród frazeologizmów mitologicznych wyodrębniła związki frazeologiczne eponimiczne. Por. D. KRZYŻYK: *Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym...*, s. 171.

twarzalności formalnej i znaczeniowej, nieregularności znaczeniowej i metaforyczności – całkowitej lub częściowej leksykalizacji)⁵.

W kilku współczesnych publikacjach językoznawczych możemy natrafić na szacunkową liczbę frazeologizmów mitologicznych w polszczyźnie, podawaną na podstawie sumy wyekscerpowanych jednostek z wielu słowników, nie tylko frazeologicznych i paremiologicznych, ale także słowników języka polskiego i innych. Na ogół liczbę tę szacuje się na sporo ponad 200 jednostek (z licznymi ich wariantami)⁶; por.: 237 jednostek frazeologicznych (D. Krzyżyk)⁷; 282 (M. Puda-Blokesz)⁸; 270 jednostek (670 wariantów) (Puda-Blokesz)⁹.

Wyniki współczesnych badań dydaktyków języka polskiego potwierdzają słabą znajomość frazeologizmów mitologicznych wśród młodych użytkowników polszczyzny. Zauważa się, że zbiór tych jednostek w języku uczniów (i studentów) jest coraz uboższy, w dodatku w świadomości językowej dzieci i młodzieży jednostki te są słabo utrwalone. Często przypisuje się im pochodzenie biblijne (biblizmom zaś mitologiczne). Nierzadko uczniowie mają też problemy z odtworzeniem poprawnej struktury związków, a także ze znajomością ich znaczenia itd.¹⁰.

Jednocześnie językoznawcy i dydaktycy języka polskiego podkreślają szczególną wartość *mitologizmów*. Na ich wyjątkowy status zwracają uwagę Andrzej Maria Lewicki i Anna Pajdzińska:

Inną [obok biblizmów – E.C.] wyróżniającą się grupę frazeologizmów tworzą związki odwołujące się do mitologii greckiej i rzymskiej oraz do literatury i historii starożytnej. Jednostki te również występują w wielu innych językach europejskich, są łatwo uchwytnym przeja-

⁵ M. PUDA-BLOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim...*, s. 73.

⁶ Różne liczby przynosi próba rozwiązania problemu, które jednostki należy zaliczyć zarówno do frazeologizmów, jak i do mitologizmów (jednostki o mocnym, słabym i wątpliwym statusie mitologicznym).

⁷ Zob. D. KRZYŻYK: *Znajomość związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym (na podstawie badań wśród studentów)*. W: *Język żyje. Rzecz o współczesnej polszczyźnie*. Red. K. Ożóg. Rzeszów 2009, s. 134.

⁸ Zob. M. PUDA-BLOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w wybranych źródłach leksygraficznych...*, s. 332.

⁹ Zob. M. PUDA-BLOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim...*, s. 216. Jednostki uznane przez badaczkę za mitologizmy frazeologiczne zostały zgromadzone także w jedynym dotąd słowniku mitologizmów frazeologicznych w polszczyźnie. Zob. EADEM: *Po nitce do kłębka. Mały słownik mitologizmów frazeologicznych języka polskiego*. Kraków 2015.

¹⁰ Zob. D. KRZYŻYK: *Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym...*, s. 170–187; EADEM: *Znajomość związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym...*, s. 134–141.

wem wspólnoty kulturowej. [...] Ich używanie postrzegane jest społecznie jako świadectwo przynależności do elity kulturalnej¹¹.

Jak zauważa D. Krzyżyk,

Świadectwem naszej przynależności do tworzonej przez stulecia, czy nawet tysiąclecia, wspólnoty europejskiej są m.in. słowa i związki frazeologiczne, mające swoje źródło w mitologii grecko-rzymskiej. Przekazywane z pokolenia na pokolenie są dobrem wszystkich¹².

Zasób mitologizmów frazeologicznych w szkolnych słownikach frazeologicznych

Materiał zgromadzony w niniejszym artykule został wyekscerpowany z sześciu szkolnych słowników frazeologicznych wydanych po 2000 roku. Ze względu na cechy edytorskie – za Piotrem Żmigrodzkim – słowniki te należy uznać za publikacje małe lub średnie¹³: 1. B. Bodek, M. Buława, R. Brzozowska: *Praktyczny słownik frazeologiczny*. Red. I. Puchalska. Kraków 2004 (PSF); 2. Z. Dominów, M. Dominów: *Szkolny słownik frazeologiczny*. Białystok 2005 (SDD); 3. K. Głowińska: *Szkolny słownik frazeologiczny*. Warszawa 2009 (SG); 4. A. Kubiak-Sokół, E. Sobol: *Szkolny słownik frazeologiczny* PWN. Warszawa 2007 (SPWN); 5. E. Piotrowicz-Karmowska, M. Karmowski: *Szkolny słownik frazeologiczny*. Warszawa 2005 (SKK); 6. W. Rzehak, M. Paw, M. Wawrzecki: *Słownik związków frazeologicznych*. Kraków 2005 (SZF). Wyekscerpowane frazeologizmy mitologiczne (wraz z odnotowanymi w słownikach wariantami) zestawiono w tabeli 1. Wszystkie jednostki pochodzą z mitologii greckiej lub rzymskiej, z założenia bowiem pominięto pojedyncze frazeologizmy pochodzące z innych mitologii¹⁴.

W PSF odnotowano 19 jednostek, o proveniencji mitologicznej. W słowniku, przy większości tych jednostek, znaleźć można informację

¹¹ A.M. LEWICKI, A. PAJDIŃSKA: *Frazeologia*. W: *Współczesny język polski*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001, s. 324.

¹² D. KRZYŻYK: *Znajomość związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym...*, s. 134.

¹³ P. Żmigrodzki proponuje, by ze względu na cechy edytorskie wyróżnić słowniki: wielkie (duże), średnie, małe i kieszonkowe. Zob. P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*. Kraków 2008, s. 90.

¹⁴ Jak zauważa M. Puda-Błokesz, związki wyrazowe wywodzące się z mitologii grecko-rzymskiej stanowią aż 99% wszystkich mitologizmów w polszczyźnie. Zob. M. PUDA-BŁOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim...*, s. 136.

o pochodzeniu z mitologii (zarówno greckiej, jak i rzymskiej), zob. greckie: *pięta Achillesa (achillesowa)*; *sypać się, sypnąć jak z rogu obfitości*; *nić Ariadny*; *po nitce do kłębka*; (*iść, dojsć, dotrzeć itp.*) *po nitce do kłębka*; *stajnia Augiasza*; *między Scyllą i Charybdą*; (*być, znajdować się itp.*) *między Scyllą i Charybdą*; *jabłko niezgody*; *objęcia Morfeusza*; *olimpijski spokój*; *paniczny strach*; *puszka Pandory*; *syzyfowa praca*; *męki Tantalą*; *koń trojański*; a także rzymskie: *janusowe oblicze/Janusowe oblicze*; *lary i penaty*; *mars na czole*. Jedynie przy frazeologizmach: *sobie a muzom* i *pępek świata* nie pojawia się informacja o związku z mitologią. Przy frazeologizmie *pępek świata* umieszczono kwalifikator *pot.* (potoczne).

W SDD autorzy odnotowali 15 związków frazeologicznych, którym można przypisać pochodzenie mitologiczne. Odbiorcy słownika nie są jednak w żaden sposób informowani o rodowodzie frazeologizmów, nie stosuje się w nim żadnych kwalifikatorów (także genetycznych). Niezbyt zrozumiałe dla ucznia korzystającego z SDD może być notowanie tego samego związku frazeologicznego w kilku miejscach pod wariantywnymi komponentami (bez informacji o pozostałych), zob. *stajnia Augiasza*; *czyścić stajnię Augiasza*; *oczyćścić stajnię Augiasza*; *wyczyścić stajnię Augiasza*; *sypać się jak z rogu obfitości*; *posypać się jak z rogu obfitości*. Niewielka liczba frazeologizmów mitologicznych odnotowanych w publikacji to przede wszystkim efekt niezbyt trafnej selekcji materiału do słownika (a także zastosowanej strategii notacji jednostek w makrostrukturze słownika). W publikacji bowiem nie uwzględniono wielu popularnych frazeologizmów mitologicznych, przy jednoczesnym zamieszczeniu między innymi 14 związków frazeologicznych z wulgarnym komponentem *dupa* i wielu innych frazeologizmów z języka potocznego, którym należałoby przypisać kwalifikator: ordynarne lub wulgarny; np. *nawalony jak stodoła*; *odwalić kitę*; *morda w kubek*; *różąc głupa*¹⁵.

W SG można odnaleźć 25 frazeologizmów mitologicznych. Co ciekawe, w publikacji związki frazeologiczne zgromadzono nie tylko w typowym dla słownika frazeologicznego układzie alfabetyczno-gniazdowym, ale także – niektóre ze związków – zestawiono dodatkowo na listach tematycznych¹⁶. W takiej grupie tematycznej umieszczono między innymi mitologizmy (por. *Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów*¹⁷). Rzeczywiście, frazeologizmów pochodzących z mitologii greckiej znajduje się w słowniku najwięcej, nie są to jednak jedyne mitologizmy uwzględnione

¹⁵ Por. G. DZIAMSKA-LENART: *Kryteria oceny szkolnych słowników frazeologicznych*. W: *Istnieć w kulturze*. Red. M. ŚWIĘCICKA, D. JASTRZĘBSKA-GOLONKA, A. RYPEL. Bydgoszcz 2010, s. 290.

¹⁶ Zob. SG, s. IX.

¹⁷ SG, s. 266. Por. też G. DZIAMSKA-LENART: *Kryteria oceny...*, s. 289.

w SG. Dziwi fakt, że na liście tematycznej pominięto niektóre występujące w słowniku mitologizmy greckie (wyliczono ich jedynie 17), a jednocześnie pojawiły się na niej jednostki, które nie są frazeologizmami, lecz terminami, zob. *kompleks Edypa, ścięgnó Achillesa*¹⁸. Większość związków frazeologicznych, które odnotowano na liście, ma w swoim składzie komponent mitologiczny wyrażony eksplicitnie – 7 frazeologizmów na liście zawiera *nomen proprium* – nazwę własną pochodzenia mitologicznego, por. *koszula Dejaniry; męki Tantalą; nić Ariadny; objęcia Morfeusza; puszcza Pandory; stajnia Augiasza; ktoś znalazł się między Scyllą i Charybdą*. Kolejne 5 jednostek zawiera derywat słowotwórczy od *nomen proprium*, por. *ikarowy lot; koń trojański; syzyfowa praca; olimpijski spokój; pięta Achillesowa*, a także zapelatywizowaną nazwę własną, por. *dziesiąta muza*. Tylko dwa frazeologizmy nawiązują do treści mitologicznych, bez eksplicitnie wyrażonego komponentu mitologicznego, por.: *róg obfitości i złote runo*¹⁹.

W artykułach hasłowych dodano informacje o pochodzeniu z mitologii greckiej frazeologizmów: *pod egidą, pępek świata*, wskazano także rodowód (mitologię rzymską) związków: *koło fortuny; fortuna kołem się toczy; fortuna uśmiechnęła się do kogoś; Janusowe oblicze/janusowe oblicze, lary i penaty*.

SPWN jest opracowany na podstawie *Wielkiego słownika frazeologicznego PWN z przysłowiami* pod redakcją Anny Kłosińskiej, Elżbiety Sobol, Anny Stankiewicz. Zgodnie z przywołaną przez P. Żmigrodzkiego angielską typologią publikacji leksykograficznych słownik ten należy zaliczyć do „*consise dictionary* – słownik »zwięzły«, skrócony w stosunku do wersji pełnej, najczęściej przez usunięcie niektórych haseł lub eliminacje mikrostruktury, głównie przykładów”²⁰.

W SPWN odnotowano najwięcej, aż 49 frazeologizmów, które można uznać za frazeologizmy mitologiczne (zob. tabelę 1.), co w dużej mierze odpowiada materiałowi językowemu w *Wielkim słowniku frazeologicznym PWN z przysłowiami*²¹. Jednostki, o które uboższy jest słownik szkolny w stosunku do wielkiego, to: *Fortuna kołem się toczy; Wpaść, wbiec itp. jak furia*²²,

¹⁸ M. PUDA-BŁOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim...*, s. 58–60.

¹⁹ Zob. SG, s. 266; zob. też M. PUDA-BŁOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim...*, s. 74–76.

²⁰ R.R.K. HARTMANN, G. JAMES: *Dictionary of Lexicography*. London 1998. Cyt. za: P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość...*, s. 91.

Podobnie *Nowy szkolny słownik frazeologiczny* autorstwa P. Müldnera-Nieckowskiego i Ł. Müldnera-Nieckowskiego jest wyborem haseł z *Wielkiego słownika frazeologicznego języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy* autorstwa P. Müldnera-Nieckowskiego.

²¹ Por. M. PUDA-BŁOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim...*, s. 189–214, 216.

²² Brak tych związków frazeologicznych w publikacji szkolnej wynika z usunięcia haseł, w których były odnotowane w *Wielkim słowniku...* (brak haseł: FORTUNA, FURIA).

a także *ab Iove principium* ‘początek od Jowisza’; *audaces fortuna iuvat / audentes fortuna iuvat* ‘śmiałym fortuna sprzyja’; *Deus mirabilis, fortuna variabilis* ‘Bóg czyni cuda, a los jest zmienny, fortuna kołem się toczy’; *fortes fortuna adiuvat* ‘śmiałym szczęście sprzyja’; *fortuna caeca est* ‘los jest ślepy’²³. W SPWN nie odnotowano jednak informacji o genezie związków frazeologicznych, także mitologizmów i biblizmów²⁴.

W SPWN podano dwie definicje wyrażenia *koń trojański*: 1. ‘o kimś lub o czymś przebiegłym, podstępnie gdzieś wprowadzonym w celu zaszkodzenia komuś’ (bez kwalifikatora), a także 2. ‘program na pozór wykonujący istotne funkcje, mający jednak ukryte w swym kodzie instrukcje powodujące zniszczenie systemu, w którym został zainstalowany’ z kwalifikatorem *inform.*, sugerującym, że w znaczeniu 2. jest to termin z zakresu informatyki²⁵.

Większość frazeologizmów mitologicznych odnotowanych w SPWN, choć nie wszystkie, zaznaczono w słowniku kolorem pomarańczowym uznając te jednostki za „szczególnie warte zapamiętania” (zob. tabelę 1. – jednostki oznaczone *).

We wstępie do SKK czytamy, że

Część haseł opatrzone gwiazdką, co znaczy, że na końcu słownika użytkownik znajdzie informacje o ich pochodzeniu. Dotyczy to głównie frazeologizmów biblijnych, mitologicznych, literackich oraz archaicznych, mocno zleksykalizowanych, często źle, opacznie rozumianych i dlatego niejednokrotnie przekręcanych i deformowanych²⁶.

Warto doprecyzować, że pochodzenie mitologiczne (lub biblijne) podaje się i opisuje tylko na końcu słownika, w dodatku pt.: *Informacje o pochodzeniu niektórych związków frazeologicznych*, a nie jak na przykład w SG w hasłach w całej makrostrukturze słownika i na liście frazeologizmów mitologicznych. Rozwiązanie to wyróżnia się spośród stosowanych w pozostałych analizowanych słownikach szkolnych.

W SKK odnotowano 21 frazeologizmów pochodzenia mitologicznego, z czego 15 związkom frazeologicznym przypisano proveniencję mitologiczną: 14 pochodzącym z mitologii greckiej: *pięta Achillesa* (*achillesowa*); *argusowe oczy*; *nić Ariadny*; *stajnia* (*stajnie*) *Augiasza*; *pod egidą*; *herkulesowa praca*; *objęcia Morfeusza*; *dziesiąta muza*; *paniczny strach*; *otworzyć puszkę Pandory*; *prokrustowe łoże*; *syzyfowa praca*; *męki Tantalą*; *koń tro-*

²³ Brak w SPWN ostatnich czterech haseł wynika z pominięcia w nim, znajdującego się na końcu *Wielkiego słownika...*, dodatku z sentencjami, ze zwrotami i z wyrażeniami obcojęzycznymi.

²⁴ Por. G. DZIAMSKA-LENART: *Kryteria oceny...*, s. 292.

²⁵ Zob. SPWN, s. 350.

²⁶ Zob. SKK, s. 7.

jański, i jednemu z mitologii rzymskiej – *Janusowe oblicze*. Ponadto nie wskazano pochodzenia mitologicznego kilku frazeologizmów, które odnotowano w publikacji, zob. greckie: *dojść po nitce do kłębka*; *sobie a muzom*; *olimpijski spokój*; *pępek świata*; rzymskie: *koło fortuny*; *uśmiech fortuny*.

SZF wyróżnia się spośród słowników tytułem – *Słownik związków frazeologicznych* (brakuje jednak informacji, że jest to publikacja przeznaczona do użytku szkolnego), oraz adnotacją o szczególnym traktowaniu frazeologii mitologicznej (i biblijnej) zamieszczoną w słowie do czytelnika:

Osobną, bardzo liczną grupą frazeologizmów są związki pochodzenia biblijnego i mitologicznego. Wiemy, że te bywają prawdziwą zmo-rą uczniów, stąd autorzy nie tylko zgromadzili je w tej publikacji, ale także obszernie wyjaśnili, używając cytatów biblijnych i przytaczając odpowiednie mity²⁷.

W rzeczywistości w SZF odnotowano zaledwie 18 jednostek, które można uznać za frazeologizmy mitologiczne. Ze zbioru frazeologizmów należałoby bowiem wyłączyć uznane przez autorów za związki frazeologiczne 2 terminy: *kompleks Edypa*, *kompleks Elektry*. Przy kolejnych 2 jednostkach nie zaznaczono proveniencji mitologicznej, zob. rzymskie: *lary i penaty*; greckie: *sobie a muzom*. Pozostałe 16 jednostek, którym przypisano pochodzenie z mitologii greckiej, to na ogół frazeologizmy z *nomen proprium* pochodzenia mitologicznego lub derywatem od *nomen proprium*, zob.: *pięta Achillesa* (*achillesowa*); *róg Amaltei*; *nić Ariadny*; *stajnia Augiasza*; *być (znajdować się, znaleźć się) między Scyllą i Charybdą*; *szata (koszula) Dejaniry*; *puszka Pandory*; *Argusowe oko (oczy)*; *Tantalowe męki*; *olimpijski spokój*; *paniczny strach*; *bunt prometejski*; *szyfowa praca*; *koń trojański*.

Wszystkie analizowane słowniki są publikacjami szkolnymi o podobnej objętości i wydanymi w zbliżonym czasie, jednak zasób zamieszczonych w nich frazeologizmów mitologicznych jest zróżnicowany ilościowo oraz jakościowo. Tylko 6 związków frazeologicznych odnotowano w każdym ze słowników (*pięta Achillesa*; *dojść po nitce do kłębka*; *stajnia Augiasza*; *olimpijski spokój*; *szyfowa praca*; *koń trojański*), kolejnych kilka jednostek w pięciu z sześciu publikacji (*nić Ariadny*; *janusowe oblicze*; *sobie a muzom*; *pępek świata*; *męki Tantalala*). Wiele frazeologizmów odnotowano tylko w jednym lub dwóch słownikach szkolnych (zob. tabelę 1.)²⁸.

²⁷ SZF, s. 3.

²⁸ W dużej mierze frekwencja ta odpowiada zestawieniu jednostek w dużych słownikach frazeologicznych. Por. M. PUDA-BŁOKESZ: *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim...*, s. 150–151.

Tabela 1

Jednostki frazeologiczne pochodzenia mitologicznego wyekscerpowane ze szkolnych słowników frazeologicznych

<i>Nomen proprium</i> poch. mit.	SPWN	SDD	SG	PSF	SZF	SKK
1	2	3	4	5	6	7
Achilles	* ^{a)} Pięta achillesowa, pięta Achillesa ^{b)}	pięta Achillesa	pięta Achillesowa/pięta achillesowa /pięta Achillesa (mit. gr.) (zob. też: <i>Części ciała we frazeologizmach</i>) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	pięta Achillesa (achillesowa) (mit. gr.)	pięta Achillesa (achillesowa) (mit. gr.)	pięta Achillesa (achillesowa) (mit. gr.)
–	–	–	ścięgno Achillesa [T] ^{c)} (zob. też: <i>Części ciała we frazeologizmach</i>) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	–	–	–
Amaltea	Róg Amaltei, róg obfitości	–	Róg obfitości ^{d)} (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	–	róg Amaltei, róg obfitości (mit. gr.)	–
–	–	posypać się jak z rogu obfitości/ sypać się jak z rogu obfitości	coś sypie się jak z rogu obfitości/ ktoś sypie jak z rogu obfitości/coś posypało się jak z rogu obfitości (mit. gr.)	sypać, sypnąć jak z rogu obfitości (mit. gr.)	sypnąć (sypać) jak z rogu obfitości zob. Amaltea (mit. gr.)	–

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7
Amor	Ktoś ugodzony, trafiony strzałą Amora	-	-	-	-	-
	*Strzała Amora, Erosa, Kupidyna	-	-	-	-	-
Ankajos/ Antinoos	*Między ustami a brzegiem pucharu	-	-	-	-	-
Argonauci	*Złote runo	-	złote runo (książk.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Kolory we frazeologii- zmach</i>) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	-	-	-
Argus	*Argusowe oczy; argusowe oko	-	-	-	Argusowe oko, Argusowe oczy (mit. gr.)	argusowe oczy (mit. gr.)
Ariadna	*Nić, kłębek Ariad- ny	-	nić Ariadny (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	nić Ariadny (mit. gr.)	nić Ariadny (mit. gr.)	nić Ariadny (mit. gr.)
	*Dojść, trafić itp. po nitce do kłębka	dojść po nitce do kłębka	ktoś idzie po nitce do kłębka/ktoś do- szedł po nitce do kłębka (mit. gr.)	po nitce do kłębka (iść, dojść, do- trzeć itp.) po nitce do kłębka (mit. gr.)	dojść (dotrzeć, iść) po nitce do kłębka (mit. gr.)	dojść po nitce do kłębka

Augiasz	*Stajnia Augiasza, stajnia augiaszowa	stajnia Augiasza	stajnia Augiasza (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	stajnia Augiasza (mit. gr.)	stajnia Augiasza (mit. gr.)	stajnia Augiasza (mit. gr.)
	–	czyścić stajnię Augiasza /wyczyścić stajnię Augiasza/ oczyścić stajnię Augiasza	–	–	–	–
Charybda	*Być, znaleźć się między Scyllą i Charybdą	–	ktos znalazł się między Scyllą i Charybdą (książk.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	między Scyllą i Charybdą (być, znajdować się itp.) między Scyllą i Charybdą (mit. gr.)	być (znajdować się, znaleźć się) między Scyllą i Charybdą (mit. gr.)	–
Danaidy	Beczka, praca Danaid	–	–	–	–	–
	Danaidowy trud, wysiłek	–	–	–	–	–
Dejanira	*Szata, koszula, suknia Dejaniry	–	koszula Dejaniry (książk.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	–	szata (koszula) Dejaniry (mit. gr.)	–
Edyp	–	–	kompleks Edypa (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>) ⁵⁾	–	kompleks Edypa (mit. gr.) [T]	–

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7
Egida	*Pod czyjąś egidą	-	pod egidą (mit. gr.)	-	-	pod egidą (mit. gr.)
Elizjum	Cienie elizejskie	-	-	-	-	-
Elektra	-	-	-	-	kompleks Elektry (mit. gr.) [T]	-
Eris	*jabłko niezgody	-	-	jabłko niezgody (mit. gr.)	-	-
Fama	fama głosi, niesie	-	-	-	-	-
Feniks	*Powstać, odrodzić się jak Feniks z popiołów	-	coś odradza się jak feniks z popiołów (książk.) (mit.)	-	-	-
Fortuna	*Dar fortuny	-	-	-	-	-
	*koło fortuny	-	koło fortuny (mit. rz.)	-	-	koło fortuny
	-	-	Fortuna kołem się toczy (mit. rz.)	-	-	-
	-	-	-	-	-	uśmiech fortunny
	fortuna uśmiecha się do kogoś	-	fortuna uśmiechnęła się do kogoś (mit. rz.)	-	-	-

	Wybraniec, ulubieniec fortuny	-	-	-	-	-	-
	Kusić fortunę	-	-	-	-	-	-
Herkules	*Praca herkulesowa	-	-	-	-	-	herkulesowa praca (mit. gr.)
Ikar	*Ikarowe loty	-	ikarowy lot (książk.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	-	-	-	-
Janus	*Janusowe oblicze	Janusowe oblicze	Janusowe oblicze/Janusowe oblicze (książk.) (mit. rz.)	Janusowe oblicze	Janusowe oblicze	Janusowe oblicze (czegosi) (mit. rz.)	Janusowe oblicze (mit. rz.)
Kastor/Polluks	*Kastor i Polluks	-	-	-	-	-	-
Lary	Lary i penaty (prze- starz.)	-	lary i penaty (książk.) (rz.)	-	lary i penaty (mit. rz.)	lary i penaty	-
Mars	-	-	-	-	mars na czole (mit. rz.)	-	-
Midas	*Mieć midasowe uszy	-	-	-	-	-	-
Morfeusz	*W objęciach Morfeusza	-	objęcia Morfeusza (książk.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	objęcia Morfeusza (mit. gr.)	objęcia Morfeusza (mit. gr.)	-	objęcia Morfeusza (mit. gr.)

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7
Muzy	*Dziesiąta muza	dziesiąta muza	dziesiąta muza (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>) (zob. też: <i>Liczby we frazeologizmach</i>)	-	-	dziesiąta muza (mit. gr.)
	*Jedenasta muza	-	-	-	-	-
	Kochanek, ulubieniec muz	-	-	-	-	-
	*Lekka, lżejsza muza	-	-	-	-	-
	Podkasana muza (żart.)	-	-	-	-	-
	*Robić coś sobie a muzom	-	ktos robi coś sobie a muzom	sobie a muzom	sobie a muzom	sobie a muzom
Olimp	*Olimpijski spokój	olimpijski spokój	olimpijski spokój (książk.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	olimpijski spokój (mit. gr.)	olimpijski spokój (mit. gr.)	olimpijski spokój
Omphalos	Pepek świata (iron.)	pepek świata	pepek świata (gr.) (zob. też: <i>Części ciała we frazeologizmach</i>)	pepek świata (pot.)	-	pepek świata
Pan	-	paniczny strach	-	paniczny strach (mit. gr.)	paniczny strach (mit. gr.)	paniczny strach (mit. gr.)

Pandora	*Puszka Pandory	–	puszka Pandory (mit. gr.)	puszka Pandory (mit. gr.)	–
	–	otworzyć puszkę Pandory	–	–	otworzyć puszkę Pandory (mit. gr.)
Pegaz	Dosiąść Pegaza, wsiąść na Pegaza	–	–	–	–
Penelopa	Praca Penelopy	–	–	–	–
Prokrust	*Prokrustowe łoże	prokrustowe łoże	–	–	prokrustowe łoże (mit. gr.)
Prometeusz	–	–	–	bunt prometejski (mit. gr.)	–
Stentor	–	stentorowy głos	–	–	–
Syrena	*Syreni głos, śpiew itp.	–	–	–	–
Szyzyf	*Szyzyfowa praca	szyzyfowa praca	szyzyfowa praca (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	szyzyfowa praca (mit. gr.)	szyzyfowa praca (mit. gr.)
Tantal	*Cierpienia, męki Tantara	–	męki Tantara (książk.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	męki Tantara (mit. gr.)	męki Tantara (mit. gr.)
	Cierpieć męki Tantara	–	–	Tantalowe męki zob. Tantal ('Tantalos') (mit. gr.)	–

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7
Troja	*1. Koń trojański 2. Koń trojański (inform.)	koń trojański	1. koń trojański (książk.) 2. koń trojański (pot.) (mit. gr.) (zob. też: <i>Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów</i>)	koń trojański (mit. gr.)	koń trojański (mit. gr.)	koń trojański (mit. gr.)
Westa	Kapłanka, strażniczka domowego, rodzinnego ogniska (podn.)	-	-	-	-	-

a) Gwiazdką oznaczono w tabeli frazeologizmy zaznaczone w SPWN kolorem pomarańczowym jako szczególnie warte zapamiętania.

b) Postać graficzna frazeologizmów umieszczonych w tabeli odpowiada zapisom (ortografii) w poszczególnych słownikach.

c) [T] oznaczono w tabeli jednostki uznane w słownikach za frazeologizmy, w rzeczywistości będące jednak terminami.

d) W hasle RÓG odnotowano jedynie „Róg obfitości to w mitologii greckiej róg A maltei – kozy, która wykarmiła Zeusa. Był to atrybut Dionizosa, patrona płodności ziemi. Róg stale napełniał się dobrami natury” (SG, s. 421). Tak więc uwzględniono jedynie znaczenie prymarne, odnotowane w opowieści mitologicznej, brak natomiast współczesnego znaczenie związku frazeologicznego.

e) Wbrew deklaracjom związku frazeologicznego nie zamieszczono w żadnym hasle. Pojawia się jedynie na liście związków frazeologicznych o pochodzeniu mitologicznym (zob. s. 266) z instrukcją, że pełny opis znajdziemy w hasle KOMPLEKS (brak jednak takiego hasła w makrostrukturze słownika).

Mitologizmy frazeologiczne w makrostrukturze szkolnych słowników frazeologicznych

Strategia przyjęta przez autorów SDD zakłada notację związków frazeologicznych najczęściej pod każdym komponentem z pełnym opisem, na przykład związek frazeologiczny *dojść po nitce do kłębka* znajdziemy w słowniku pod hasłami DOJŚĆ, NITKA, KŁĘBEK, które dopełniono identycznymi definicjami. W SDD repertuar odnotowanych frazeologizmów mitologicznych jest niewielki. Wynika to nie tylko z objętości publikacji, ale przede wszystkim z selekcji materiału i zastosowania strategii notacji tej samej jednostki z pełnym opisem w kilku miejscach słownika. Użytkownik tak skonstruowanych słowników, jak słusznie zauważa M. Puda-Blokesz, może czuć się oszukany, odkrywając zbędną powtarzalność tych samych treści i w konsekwencji – znacznie mniejszą realną wartość publikacji²⁹. Oddzielnie w makrostrukturze słownika odnotowano takie jednostki, jak: *czyścić stajnię Augiasza* (wyraz hasłowy: CZYŚCIĆ); *wyczyścić stajnię Augiasza* (wyraz hasłowy: WY CZY ŚCIĆ); *oczyścić stajnię Augiasza* (wyrazy hasłowe: OCZYŚCIĆ i STAJNIA), które należy traktować jako warianty tego samego frazeologizmu, nie zaś odrębne jednostki, jak może wynikać z zastosowanych w SDD strategii notacji. Znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby zamieszczenie tych związków wraz z ich akceptowalnymi wariantami w jednym miejscu w słowniku, ewentualnie w każdym artykule hasłowym, w którym zostało odnotowane.

Analiza strategii notacji związków frazeologicznych w makrostrukturze SPWN prowadzi do wniosku, że zdecydowanie trafniejszego wyboru dokonano w *Wielkim słowniku...*, w którym dany frazeologizm opisuje się w jednym miejscu, a w innych artykułach hasłowych stosuje się odsyłacze (zrezygnowano z nich w słowniku szkolnym). W SPWN wiele frazeologizmów notowanych jest wyłącznie pod jednym, zazwyczaj przypadkowo wybranym komponentem. Związki frazeologiczne z tym samym komponentem mitologicznym zostały rozproszone w obrębie słownika, por. *dar fortuny* (wyraz hasłowy: DAR), *koło fortuny* (wyraz hasłowy: KOŁO), *kusić fortunę* (wyraz hasłowy: KUSIĆ), *fortuna uśmiecha się do kogoś* (wyraz hasłowy: UŚMIECHA SIĘ) itd. Część z frazeologizmów odnotowano pod hasłem będącym *nomen proprium* pochodzenia mitologicznego, zob. *nić, kłębek Ariadny* (wyraz hasłowy: ARIADNA); *szata, koszula, suknia Dejaniry* (wyraz hasłowy: DEJANIRA); *puszka Pandory* (wyraz hasłowy: PAN-

²⁹ Zob. ibidem, s. 104.

DORA), jednak nie jest to strategia konsekwentna, por. *pięta achillesowa* (*pięta Achillesa*) (wyraz hasłowy: PIĘTA), *róg Amaltei* (wyraz hasłowy: RÓG), *stajnia Augiasza* (*stajnia augiaszowa*) (wyraz hasłowy: STAJNIA).

W SG zastosowano strategię notacji polegającą na zamieszczaniu związków frazeologicznych pod kilkoma hasłami – komponentami mitologizmu (na ogół są to komponenty rzeczownikowe) wraz z odsyłaczem do miejsca w słowniku, gdzie użytkownik znajdzie pełny opis jednostki. Samą strategię należy ocenić jako bardzo praktyczną, zwłaszcza w publikacjach szkolnych, ułatwia ona bowiem poszukiwanie właściwych frazeologizmów przy jednoczesnym ograniczeniu objętości publikacji. Mankamentem słownika jest to, że jako komponentu reprezentatywnego, pod którym znaleźć można opisy jednostek mitologicznych, na ogół nie wybrano *nomen proprium* pochodzenia mitologicznego. Na przykład opisy jednostek: *pięta Achillesa*; *nić Ariadny*; *stajnia Augiasza*; *koszula Dejaniry*; *objęcia Morfeusza*; *puszka Pandory*; *męki Tantala*, znajdziemy odpowiednio w hasłach: PIĘTA, NIĆ, STAJNIA, KOSZULA, OBJĘCIA, PUSZKA, MĘKI, natomiast w hasłach: ACHILLES, ARIADNA, AUGIASZ, DEJANIRA, MORFEUSZ, PANDORA, TANTAL, tylko odnotowano jednostki z odsyłaczem. Ponadto kilkanaście frazeologizmów mitologicznych zgromadzono na liście tematycznej *Mitologia grecka jako źródło frazeologizmów*. Dodatkowo w SG niektóre frazeologizmy mitologiczne znajdziemy także na listach innych grup tematycznych, na przykład *Części ciała we frazeologii*: *pięta Achillesa*, *pępek świata*; *Kolory we frazeologizmach*: *złote runo*; *Liczby we frazeologizmach*: *dziesiąta muza*.

Strategia notacji w PSF jest taka, jak w SG, czyli na ogół frazeologizmy mitologiczne notowane są pod dwoma hasłami – komponentami związku – z odsyłaczami do jednego hasła, w którym znajduje się pełny opis jednostki; także (jak w SG) najczęściej nie jest to komponent *nomen proprium* ani derywat od niego, por. *pięta Achillesa* (wyraz hasłowy: PIĘTA); *nić Ariadny* (wyraz hasłowy: NIĆ); *puszka Pandory* (wyraz hasłowy: PUSZKA); *stajnia Augiasza* (wyraz hasłowy: STAJNIA); *męki Tantala* (wyraz hasłowy: MĘKI); *janusowe oblicze* (wyraz hasłowy: OBLICZE); *syzyfowa praca* (wyraz hasłowy: PRACA); *koń trojański* (wyraz hasłowy: KOŃ); *paniczny strach* (wyraz hasłowy: STRACH). Dodatkowo w PSF zamieszczono przy niektórych frazeologizmach mitologicznych odsyłacze do frazeologizmów bliskoznacznych odnotowanych w innych hasłach, co może być dużym atutem, zwłaszcza w trakcie pracy na lekcji: *sypać*, *sypnąć się jak z rogu obfitości* por. *rozbiła się bania z czymś*; (*być*, *znajdować się itp.*) *między Scyllą i Charybdą* por. *między młotem a (i) kowadłem*; *jabłko niezgody* por. *kość niezgody*; *puszka Pandory* por. *koń trojański*; *syzyfowa praca* por. *kręcić bicz z piasku*.

W SZF zastosowano strategię notacji jednostek frazeologicznych pod kilkoma (najczęściej dwoma komponentami) z pełnym opisem w jednym artykule hasłowym i odsyłaczami w innych. W odróżnieniu jednak od innych słowników (por. SG i PSF) pełny opis leksykograficzny dla frazeologizmów mitologicznych zamieszczono na ogół w hasłach będących komponentem *nomen proprium* pochodzenia mitologicznego lub derywatu od niego, zob. *pięta Achillesa* (wyraz hasłowy: ACHILLES); *róg Amaltei* (wyraz hasłowy: AMALTEA); *Argusowe oko (oczy)* (wyraz hasłowy: ARGUSOWE); *nić Ariadny* (wyraz hasłowy: ARIADNA); *stajnia Augiasza* (wyraz hasłowy: AUGIASZ); *szata (koszula) Dejaniry* (wyraz hasłowy: DEJANIRA); *być (znajdować się, znaleźć się) między Scyllą i Charybdą* (wyraz hasłowy: SCYLLA); *olimpijski spokój* (wyraz hasłowy: OLIMPIJSKI); *paniczny strach* (wyraz hasłowy: PANICZNY); *bunt prometejski* (wyraz hasłowy: PROMETEJSKI); *Tantalowe męki* (wyraz hasłowy: TANTAL (TANTALOS)); *syzyfowa praca* (wyraz hasłowy: SYZYFOWA); *koń trojański* (wyraz hasłowy: TROJAŃSKI). Wyjątek stanowi jedynie frazeologizm *puszka Pandory*, który odnotowano wyłącznie w hasle: PUSZKA (brak w słowniku hasła PANDORA).

Ze względu na zastosowaną strategię notacji frazeologizmów mitologicznych na tle innych opracowań wyróżnia się SKK. W słowniku tym w porządku alfabetycznym odnotowano związki frazeologiczne jako odrębne hasła³⁰. W publikacji dodatkowo zamieszczono hasła odsyłaczowe, będące najczęściej komponentami rzeczownikowymi poszczególnych frazeologizmów. Ponadto frazeologizmy mitologiczne odnotowano w SKK wraz z opisem pochodzenia w dodatku *Informacje o pochodzeniu niektórych związków frazeologicznych*, znajdującym się na końcu słownika.

Jak wynika z tego krótkiego przeglądu zastosowanych strategii notacji frazeologizmów mitologicznych w szkolnych słownikach frazeologicznych, uczniowie (i nauczyciele) każdorazowo muszą „odkrywać” miejsce (miejsca) notacji i opisu poszukiwanych frazeologizmów w makrostrukturze poszczególnych słowników frazeologicznych. Taki układ utrudnia korzystanie ze słownika, może też zniechęcać uczniów do pracy z nim.

W podsumowaniu artykułu należy wskazać najczęstsze braki, usterki, niekonsekwencje w notacjach frazeologizmów o rodowodzie mitologicznym w szkolnych słownikach frazeologicznych. Są to:

- mała ogólna liczba jednostek mitologicznych w słownikach (czasem przy jednoczesnej notacji jednostek potocznych i wulgarnych w słowniku szkolnym);

³⁰ Notacja związków frazeologicznych jako odrębnych artykułów hasłowych w makrostrukturze słownika jest rzadkością w praktyce leksykograficznej. Por. *ibidem*, s. 99.

- brak kwalifikatorów genetycznych lub jakiegokolwiek informacji o pochodzeniu frazeologizmów (SPWN, SDD);
- informacja o proveniencji mitologicznej nie przy wszystkich właściwych frazeologizmach;
- notacja frazeologizmu mitologicznego pod przypadkowo wybranymi hasłami (brak konsekwencji);
- rozproszenie wariantów tego samego frazeologizmu mitologicznego w makrostrukturze słownika;
- rozproszenie frazeologizmów z tym samym komponentem mitologicznym w obrębie makrostruktury słownika.

Na zakończenie warto przywołać słowa Františka Čermáka:

Žaden słownik nie jest pełny, zawsze mamy do czynienia z wyborem.
Wybór ten nie może być byle jaki. Žaden słownik nie jest bezbłędny.
Słownik jest sztuką możliwości³¹.

Słowa te nabierają szczególnego znaczenia w odniesieniu do słowników przeznaczonych dla uczniów. Oczywiście, publikacje te są z zasady słownikami o mniejszej objętości (na ogół małej lub średniej), materiał z konieczności jest więc pewnym wyborem. Należy jednak zadbać o to, by był to wybór rozsądny, uwzględniający realne potrzeby współczesnych uczniów. Warto więc, by autorzy szkolnych słowników frazeologicznych nie tylko byli znawcami frazeologii i frazeografii, ale także mieli dobre rozeznanie w zapisach obowiązującej podstawy programowej, programach nauczania, zawartości podręczników, jak również znali wyniki badań nad słownictwem i frazeologią uczniów.

³¹ *Manual lexicografie*. Red. F. ČERMÁK, R. BLATNÁ. Praha 1995, s. 246. Tłum. za: *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*. Red. T.Z. ORŁOŚ. Kraków 2009, s. XIII. Cyt. za: M. PUDA-BLOKESZ: *Po nitce do kłębka...*, s. 18; EADEM: *Mitologizmy frazeologiczne (nieobecne) we współczesnych opracowaniach...*, s. 260–261.